

## Kiskunlacházától Bergen-Belsenig

### *Weitzenfeld Éva visszaemlékezése*

1944. március 19-én vasárnap délelőtt Jolival elmentünk a Szépművészeti Múzeumba egy Munkácsy kiállításra. Boldog voltam, napsütéses idő volt, és előtte való napon Kálmán Évivel a Radius moziban az Első randevú című francia filmet láttuk Danielle Darrieux-vel a főszerepben. Ekkor még nem gondoltam, milyen hosszú idő fog elmúlni a következő mozi és képműkiállítás megtekintéséig. Az sem jutott eszembe, hogy ezek a kis örömök mennyire nem számítanak, ha az ember nyomorult.

Mikor Jolival hazaértünk a kiállításról, a szomszéd lakásból a szakácsnő kiszólt az ablakon, hogy hallottuk-e a hírt, bejöttek a németek! Elég volt ezt egyszer hallani, elment az étvágyunk. Tanácstalanul mentünk haza, de sikerült Sándor nagybátyámnak telefonálni Újpestre. Ő azt mondta, ne menjek hétfőn iskolába, értem jön és kivisz magukhoz. Haza akartam menni a szüleimhez Kiskunlacházára. Amikor nagybátyám értem jött, elmondta, hogy a Keletre (innen indultak a vonatok) és látta, hogy igazoltatás van, a zsidókat külön állítják a pályaudvaron.

A családi tanács úgy döntött, hogy Amál, aki lacházi lány volt és háztartási alkalmazottként lakott nagybátyáméknál, ideadja az iratait, de elkísér a pestszenterzsébeti vasútállomásra, ahol majd találkozom egy Tibi nevű rokonnal, aki gyári munkásként dolgozott Erzsébeten - így vele fogok hazamenni.

Mikor a Nyugatinál átszálltunk a villamosra Pesterzsébet felé, megállították a szerelvényt és felszólították a zsidókat a villamos elhagyására. Rajtam bocskai sapka volt, iskolai jelvény nélkül. Nem mozdultam, de reszkettem, mint a nyárfalevél. Amál akkor úgy határozott, hogy velem jön a vonaton és ha engem elvisznek valahová, ő is velem jön. Szegény nem is sejtette velem együtt, hogy ha ez bekövetkezik, mehettünk volna a kistarcsai internálótáborba és onnan egyenesen Auschwitzba - de addig még hosszú volt az út. A vonatra felszálltunk, végre ettem volna, de amikor beleharaptam a szendvicsembe, felszállt két szuronyos csendőr és nekem torkomon akadt a falat. Egész idő alatt mellettünk álltak – a vonat tele volt, de a csendőrök is csak utasok voltak.

Kiskunlacházára sötétben érkeztünk. A buszon, amely a pályaudvarról bevitt a faluba, Karcival talákoztam, aki segéd volt nálunk az üzletben. Érdekes módon, ekkor már biztonságban éreztem magam és boldogan ugrottam a mamám nyakába, aki a buszmegállóban várt rám. Rögtön lecsitított, mert a falus is tele volt német katonával.

Április elején jött a sárga csillag, amit én nem szégyelltem, a faluban mindenki ismert és tudta rólunk, hogy zsidók vagyunk.

Szobám ablaka a Kossuth térre nyílt, reggelente magyar katonák énekelve masíroztak keresztül a téren. Általában arra a nótára ébredtem, hogy „Zsidó, zsidó, hej te büdös zsidó, mit keresel itt, az anyád istenit”.

Az üzletbe állandóan jöttek a lengyel tisztok, akik 1939 óta laktak a faluban, családotól, és 1942 óta ők hozták nekünk az angol rádió híreit, mivel nekünk már nem volt rádiónk. Jöttek német katonák is „vásárolni”, de fizetni mindig elfelejtettek. Ha német lépett az üzletbe, a papám megzörgette a hálószoza ajtaját, ahol általában tartózkodtam, akkor magamra kaptam egy vastag berlinerkendőt és ki a kapun, szaladtam a kis utcákon a nagyszüleimhez, akik 1937 óta laktak Lacházán, mióta a munkát abbahagyták Zsámbékon. Ekkor építették az újpesti házat, ahol nagybátyám és családja lakott és amelynek lakbérbevétele volt a megélhetésük nyugdíjas korukban.

Minden napra kijutott valami „jó”. Hol az írógépet, hol biciklimet vitték el, csak úgy, máskor meg jött egy detektív, aki egy egész napot töltött nálunk. Felkutatta az egész házat pincétől a padlásig, végigkopogtatta a falakat, beletúrt a szekrényekbe, a

gramofonomba is belenyúlt, felfordította a díványt, amin ültem, megvizsgálta az üzleti könyveket és egész nap kérdésekkel zaklatta az egész családot. Mindent sokallott, amink volt, az élelmiszertől a ruhatárig. Nem tudom, mit mondtak neki a Községházán, és azt sem, mit mondhatott neki a papám, de estére egy jegyzőkönyvvel elvonult. Másnap a jó nép sorban állt az üzlet előtt, vásároltak ész nélkül, de nem fogyott ki a raktárkészlet. Aztán pár nap múlva lehúzták a rolót. A jegyző jött bezárni, de először a raktárakból mindent be kellett hordani az üzletbe, így még a vevőtér is tele volt áruval. Az üzletnek minden ki- és bejáratát lepecsételték. Ezután történt, hogy el kellett mennem egy kiló sóért a hangyába (szövetkezeti üzlet) és ott kimosolyogtak.

A nagyszüleim otthagyták bérelt házukat és odaköltöztek hozzánk. Háztartási alkalmazottat már nem lehetett tartani, ivóvízért a papám járt az artézi kútra, a kenyeret én dagasztottam nagyanyai felügyelettel. A mamám és nagyanyám főztek, mostak, takarítottak - de még nagyon jó volt, hisz együtt volt a család.

Egyik este csendőr jött és elvitte a papámat a fogdába. Egész éjjel nem aludtunk. A zárka ott volt a Kossuth téren, ahol laktunk. Másnap reggel odamentünk és láttuk, amikor Lacházáról három zsidót és Áporkáról három parasztot, aki 1919-ben állítólag kommunisták voltak, felraktak egy szekérré és csendőri kísérettel vitték őket a járási székhelyre, Ráckevére.

A papám este hazajött, mert a főjegyző Takács József, a református lelkész Szabó Balázs és a ráckevei tiszti főorvos dr. Gajzágó személyesen vállaltak felelősséget a kiengedéséért. A három áporkai embert is elengedték. Ettől kezdve a papám csendőri felügyelet alatt állt, ami azt jelentette, hogy hetenként jelentkeznie kellett a csendőrségen, és este 6 óra után nem mehetett ki az utcára. A lacházi csendőrparancsnok rendes ember volt. Azt monddta, hogy csak küldje át valakivel a papírját, majd ő lepecsételi. Azt is megtudtuk, hogy az internálási parancs úgy jött a községhez, hogy három zsidót kell internálni, de a hitközségi elnöknek benne kell lenni. Ez volt a papám. A csendőrségi jelentkezésre nem sokáig volt szükség.

A főjegyzőnk el akart engem bújtatni a tanyáján, de én nem akartam elválni a szüleimtől. Májusban megtudtuk, hogy gettóba kell mennünk Csepelre.

A falu zsidósága hozzánk járt tanácsért, de szegény apám tudott jó tanáccsal szolgálni.

Május 31-ének éjszakáján hagytuk el a falut. Két szekérré mentünk. Vittünk magunkkal öt ágyat és két szekrényt, élelmiszert, ruhaneműt, tüzelőt. Szegény Morzsi kutyám már napok óta sírt és ezen az éjszakán csak nyüszített, de nem tudtam előcsalogatni a rejtekéből, hogy elbúcsúzzam tőle.

Nem felejttem el soha, hogy mikor már fenn ültünk a szekéren, a papám bezárta a nagy szürke vaskaput. Majd megszakadt ívünk, mert tudtuk, hogy ő ebben a házban született és élt 50 évet, most pedig kiüzetett a saját kis paradicsomából családotól, a bizonytalanba... Pedig ekkor még nem tudtuk, mi vár ránk és szegény apám soha nem nyitja ki többet ezt a kaput. (Bergen-Belsenben, vagy az úton Buchenwaldból Bergen-Belsen felé halt meg.)

A gettóba reggelre érkeztünk, a faluból csendőrök kísérték a "hatházig", a falu határáig.

Csepelen először a Mező utca szélén laktunk, ahol még volt két kis szobánk. Egyikben a nagyszüleim, másikban mi hárman laktunk. Úgy gondoltuk, ha dolgozunk, nem ér majd bántódás bennünket. Gondolom, a papám sok mindent tudott, de nekem mindig csak azt mondta - ha félelmeim támadtak -, hogy amíg őt látom, nekem nem történhet bajom. És én ebben biztos is voltam.

Először nekem találtak munkát a Szent Imre téren egy madárgyűrűket gyártó kis üzemben. Az üzem tulajdonosa felvett 8-10 zsidó lányt a gettóból és éhbérért dolgoztatott bennünket - mint a háború után kiderült, persze bejelentés nélkül.

Csepelen szörnyű bombázások voltak. Egy nap a Szent Imre téri műhelyben ért a bombázás. A pince csak úgy mozgott, az egyik lányt a falhoz csapta a légnyomás. Mikor

lefújták a légiriadót, rohantam a gettó felé. Mindenütt romok és ablaküvegek, a környéken alig maradt ép ház. Csodálatosképpen a gettóban nem volt halott, pedig a Weiss Manfréd gyár tövében voltunk és főleg a gyárat bombázták. Másnap már nem mehettem az üzembe dolgozni, mert értünk jöttek és még a 70 éves nagyapámat is elvitték romot takarítani. Talicskázunk, csákányozunk. Mondhatom, nem volt könnyű dolgunk, és még le is köpdöstek bennünket, látván a sárga csillagot, minket okoltak a bombázásokért is.

Volt egy rendes pallérunk, Vizi bácsi, aki a mamának és nekem tetőfedő munkát ajánlott. Én adogattam a cserepeket a padláson, a mamám - mintha mindig ez lett volna a dolga - kimászott a tetőre és felrakta az éjjel lehullott cserepeket. Mert bombázás már minden éjszaka volt. Vizi bácsi közölte velünk, hogy nem kell magunkat agyonstrapálni, de ha ő csúnyán elkezd zsidózni, dolgozzunk szorgalmasan, mert akkor jönnek a csendőrök. Ha a faluban ért bennünket a légiriadó, meg volt tiltva a lakosságnak, hogy a pincékbe beengedjen minket. Ha nem voltunk messze Vizi bácsi pincéjétől, ő vállalta a kockázatot és leengedett minket is az óvóhelyre.

A romeltakarítás sem tartott sokáig. Június 30-án megjelent két csendőr és közölte, hogy ötven kilós csomaggal gyülekezzünk három órán belül, először a ház udvarában. Kihajtották a népet az udvarra és jött egy „ápolónő”, aki bevitt a szobába kettőnket a Mamával, aztán utánunk a többi nőt kettesével és egyenként „megvizsgált” bennünket. Ez azt jelentette, hogy széttúrta a hajunkat, belenézett a végbelünkbe és nőgyógyászatilag is „megvizsgált”. (Aranyat keresett.) Én éppen menstruáltam, de ez nem érdekelte, és mikor ott feküdtem meztelenül, szétrakott lábakkal, még a csendőr is benyitott, mert a kabátzsebemben vattát talált! Majd elsüllyedtem szégyenemben. Az ápolónő anyám felé fordult és közölte: nem tudtam, hogy még szűz! Pedig anyám előzőleg figyelmeztette. Aztán elvette a mamám karikagyűrűjét - csak ez az arany volt nálunk, de nem eldugva... Ezután félelmetes éjszaka kezdődött egy hajón a Dunán. Sokan azt várták, mikor kezdünk süllyedni. Reggel azonban Pünkösdfürdőnél kikötöttünk és csendőri kísérettel a Budakalászi Téglagyárba mentünk.

A téglagyárban először fedett helyet kerestünk, a tégláégető sötét meg levegőtlen volt, így szüleim úgy gondolták, jobb lesz egy téglaszáritóban. Ez ugyan nyitott volt minden oldalról, csak teteje volt, de a lécekből tákolt szárító alkalmatosságokból csináltunk „falat” és a közepén elhelyezkedtünk a földön. Így legalább nappal világos volt és nem volt füllesztő a levegő. Szerencsére vittünk magunkkal lavórt és bilit. Ha mosakodtunk, vagy kisdolgot végeztünk, ketten fogták körbe a pokrócot és középen valaki mosdott. A piszkos vizet vagy a bili tartalmát nem volt könnyű kiönteni, mert mindenhol emberek „laktak” és a latrina elég messze volt, meg hosszú sorok kígyóztak előtte. A latrina a tábor szélén volt megásva és a téglagyár melletti országútról pont a fenekünkbe látott, aki arra járt. Ekkor még nagyon erős volt bennem a szégyenérzet és azt hittem, ennél rosszabb már nem jöhet.

A téglaszáritó „falait”, akik a szélén laktak, csomagtartónak is használhatták. Mi azonban pont középen laktunk, így a csomagok tetején üldögéltünk és éjszaka alig tudtunk elhelyezkedni az alváshoz. Azt hiszem, egy felnőtt időnként ácsorgott, hogy a másik négy jobban elférjen. Apámat különben is sokszor elhívták, mert barakkparancsnoknak választották - de akkor még tolmácsot választott, mert nem volt hajlandó a némettel beszélni.

Egy-két nap múlva megérkezett az újpesti gettó. Sára nagynéném, a tíz éves Cinikével, a mamájával és annak testvéreivel. Nekik már csak a sötét tégláégetőben jutott hely. Annyi időt sem hagytak részükre, hogy összezsomogoljanak egy heti élelmiszert, így mikor kis unokatestvéreimet utoljára láttuk, enni kért, mert éhes volt. Nálunk volt szalonna, kolbász, lekvár, kenyér, ami a semmilyen étvágyunk mellett bőven kitartott.

A téglagyárban nem volt megfelelő tisztálkodási lehetőség. Mindenki rövidre vágatta a haját valakivel. Sokat fodrászkodtam ezekben a napokban Volt olyan idős asszony, akinek a gyönyörű kontyba fésült haját vágtam le „bubifrizurára”. Minden éjjel különleges hangokat és

zörejeket hallottunk. Többen megőrültek, ilyenkor volt dolga az orvosoknak és a barakkparancsnoknak egyaránt.

Egy hét múlva beálltak a marhavagonok a tábor mellé. Hetven embert zsúfoltak egy vagonba, azt mondták, dolgozni megyünk. A helybeli pékek megrakták a vagonokat kenyérral és kaptunk két vödör ivóvizet is. Borzasztó meleg volt a zsúfolt vagonban, mindenki annyi ruhát vett le, amennyi csak lehetséges volt. Már nem szégyelltem magam a férfiak előtt kombinében. A vagonokat egy éjszakán át tolatták előre és hátra, aztán elindultunk. A papámnak a vagon ajtajánál kellett ülni, mert ő volt a vagonparancsnok. Út közben kétszer nyitották ki a leplombált vagonajtót. Az ablak be volt drótozva, tilos volt kinézni, de azért néha megtettük. Így láttuk a Kárpátokat, az erdőket. Egyszer, mikor állt a vonatunk, egy szembejövő vonatból átszólt egy vasutas, hogy a határ után még azt a kevés holmit is, ami nálunk van, az utolsó zsebkendőig elveszik tőlünk.

Egyszer felszállt egy német tiszt és bicskával szétfeszítette a ruhakefénket, a pipereszappanokat összeszedte és távozott. Vajon mit keresett a ruhakefében? A második ajtónyitáskor kaptunk friss vizet.

Nagyapám egész úton meg sem szólalt és nem is evett. Nagyanyám lázas lett és félrebeszél. Szegény, többször elmondta: „Nem értitek, hogy itt nincs levegő, miért nem visztek ki az udvarra!” Mire megérkeztünk, szerencsére nagyanyám jobban lett. Persze hajnalban, mikor kiszálltunk a vagonból, nem volt hőség sem. Ekkor még nem tudtuk, hogy Auschwitzban vagyunk. A vagonokat csíkos ruhás férfiak nyitották ki és jöttek SS-ek nagy farkaskutyákkal. Azt mondták, a férfiak és a nők is álljanak külön sorba: a csomagok maradjanak a vagonban, este találkoznak a családok és mindenki megkapja a holmiját, de először fürödni megyünk.

Mikor német nem volt közvetlen közelünkben, a csíkosruhás elkezdte duruzsolni „Kindern zu die Grossältern” - Mondta mint az imamalom, de alig mozgott a szája. Arra senki sem gondolt, hogy ezt miért mondja - de ma már jól tudjuk. A papám kérdezte is, miért mondja, még kis üveg pálinkát is csúsztatott a csíkos ruhás - lengyel fogoly - zsebébe, de választ nem kapott. Aki szót fogadott, esetleg megúsza, de aki nem, annak gyerekestől a bal oldal jutott, illetve Mengele, aki velünk szemben állt, a jobbjaival küldte el őket a gázba. Dr. Mengele (később tudtuk meg a nevét) anyámat és engem az „Arbeit macht frei” kapun küldött keresztül, nagyanyámat pedig a másik oldalra lódította. Szegény nagymama a kezében fogta a kis koffert, amelyben a papám inzulinjai voltak, és ahogy átlökte őt Mengele a másik oldalra, az volt a legnagyobb gondja, hogy mi legyen a kis csomaggal. Ez pillanatok alatt zajlott, mert hosszú volt a sor, sietni kellett. A három nap alatt nemigen ettünk, a mamám magához vett egy da rab kenyeret, ami épségben maradt és egy üveg baracklekvárt, azt kezdtük el majszolni az úton. A szögesdrót kerítések mögött hosszú, ablak nélküli fabarakkokat láttunk. Néha kinyílt egy-egy ajtó, ahonnan rémes külsejű nők a markukkal a szájuk felé mutogattak. Én azt hittem, ezek bolondok, a kopaszra nyírt fejükkel. A felnőttek közül többen megértették, hogy ezek a nők éhesek és a kenyérdarabokat bedobálták a drótkerítésen keresztül.

Nemsokára a fürdőkhöz értünk. Itt sorba állítottak bennünket és beláthattunk a fürdő körüli barakkokba, mert ezeknek volt ablakuk és egy-két helyen nyitva volt az ajtó. Ezekben a barakkokban selyempaplanos ágyakat és hajas, szép nőket láttunk. Reménykedtem, hogy így leszünk mi is elszállásolva. Szerencsére nem így történt, mert később tudtuk meg Jolítól, a Blockältes-tertről, hogy ez a részleg az SS katonák nyilvánosháza, és a „hajasbabák” háromhavonta cserélődnek. A régiek mennek a gázba, az újakat pedig „érkezéskor” válogatják. A fürdőbe a déli órákban jutottunk be. Itt volt egy hatalmas „előcsarnok”, ahol kápók és SS-ek felügyeltek. Felszólítottak bennünket, hogy a 16 éven aluliak álljanak külön, mert könnyebb munkára lesznek beosztva. Ez volt az első eset rövid életemben, hogy a mamám hazugságra akart rávenni. Arra kért, mondjam magam 18 évesnek és maradjak mellette. Sajnos nem hittem, hogy a felszólítás csupán csalás, láttam, hogy a többi fiatal lány

külön állt. Én is úgy gondoltam, jobb lesz a könnyebb munka és majd este találkozunk. Mikor a külön sor „összeverődött”, másik terembe tereltek bennünket. Ekkor már meztelenre kellett vetközni, csak a cipőnket tarthattuk meg és elkezdődött a nyírás... Ez nullásgéppel történt, és nemcsak a hajunkat vágták le, hanem összes szőrzetünktől megszabadítottak bennünket. Ezután betereltek egy harmadik helyiségbe, és akkor odajött hozzám az a nő, aki felszólított a külön csoportba állásra, „Te sem látod többé anyádat!” - mondta és otthagyt. Elkezdtem bőgni és megpróbáltam visszazökni, de egy SS elkapott. Kértem, engedjen vissza, annyit fogok dolgozni, mint a többi felnőtt, de ott van a mamám és vele szeretnék lenni. Közben majd elsüllyedtem a szégyentől, ahogy végigmérte csupasz testemet, de ekkor megkaptam az első ütést is, amellyel visszalökött a többi kopasz lány közé. Ezután betereltek bennünket a fürdőbe, ahol sorban voltak a zuhanyok, még szappant is adtak (RIF felirattal). A szappan zöld volt és durva, de volt valami illata.

A fürdés után törülköző nem volt, de mindenki kapott egy ruhát, illetve én egy fekete szoknyát, ami bokáig ért és olyan bő volt, hogy fogni kellett, le ne csússzon rólam, meg egy hosszú ujjú fekete selyemblúzt kék masnival. Az egyik felvigyázó meglátta, hogy fogom a szoknyám, adott egy papírspárgát, ez lett az övem. Bugyi és fehérnemű nem volt, a cipőjét mindenki visszakaphatta. Ezután gyalog indultunk ötös sorban a légerek között. Ha nem bőgtem volna, elkaphatott volna a nevetőgörcs, ahogy néhány óra leforgása alatt mi is úgy néztünk ki, mint az „örültek”, akik érkezésünkkel kikandikáltak a barakkokból.

Bementünk egy lágerbe, ami szögesdróttal volt körülkerítve, a szögesdrót előtt egy méterrel vékony drótszegély. Eddig volt szabad a kerítést megközelíteni a magasfeszültségű áram miatt, ami a szögesdrótba általában be volt vezetve. A barakk, ahova bevittek, hatalmas hodály volt, ablak egy szál sem, csak egy keskeny szellőzőnyílás, ahol a legfelső priccseken lakók tudtak kikandikálni. Néha ők tudósítottak a kinti eseményekről. Például, ha teherautók érkeztek és az SS gumibotokkal terelte fel az embereket az autókra. A bejárati ajtón belül nagy zománcábla: „Barake für Pferden” (Barakk lovaknak!). A háromemeletes fa priccseken vattapaplanok voltak, jó koszosak és 14 lányt küldtek fel egy priccse! Az egyik nő látta, mennyire sírok és a felmosóronggyal, am éppen „kéznel” volt neki, megmosta a kopasz fejemet. A közepeső priccse végtelenül rossz volt, mert felülről hullott a piszok, tőlünk meg az alsóra, ezért lentől és fentről baj volt a „szállással”. Aludni úgy lehetett, hogy oldalunkon fekvő hét lány fejnek a fal felé, a másik hét lábtól, de a lábuk beleért a hasunk közepéig. Megfordulni vezényszóra tudtunk, a szélső kezdte és úgy fordultunk, persze akkor megrúgtuk a szembelevőket - ha ők fordultak, akkor minket, és ha a rúgás nagy volt, hát lett veszekedés. Mindenki cipőjét használta párnának, így legalább nem lopta el senki.

Ébresztő általában éjfél körül volt, akkor körülbelül tíz i elment a kondérért, amelyekben kávé-löttyöt vagy valamilyen falevélből készült teát hoztak. Párszor rám is került a sor, majd megszakadtunk a súlytól. Ez a lötty legalább meleg volt, ezt mindig megittam. Az evés és ivás nem volt egyszerű, mert különböző méretű edények voltak a barakk tulajdonában és volt, hogy négy-öt ember, de volt, hogy egy veidlingban mind a 14 kapott enni vagy inni. A főtt étel szörnyű volt, nem tudtam eleinte megenni, mert a fűtől a csalánig mindenféle úszkált benne. Úgy hívták, hogy „Dörgemüse”. Azt hiszem, ahogy lekaszálták a gázt, úgy főték meg a kosztot. Mikor először megláttam a kenyereket hordani, egymás tetején, úgy néztek ki, mint a vályog. Ebből a kenyérből kaptunk egy napra egy negyedet. A kenyér, ki tudja miért, fűrészporba volt megforgatva. Ehhez adtak egy picit margarint vagy wurstot (felvágott). Eleinte ez volt a napi kosztom, csak annyit tudtam a kenyérből leharapdálni, amíg a hozzávaló tartott, mert különben egy normális embernek ez ehetetlen volt. Az övemből leszakítottam, illetve a fogammal lerágtam egy darabot és felakasztottam éjszakára a kenyéremet, hogy vigye, aki éhesebb nálam. Ez meg is történt, mert sajnos későn jöttem rá, hogy a kenyér a valuta és ezért mindenfélét lehet kapni. A „mindenfélét” a kanadások dobálták be a lágerbe. Kanadásoknak azokat hívták, akik a vagonokból kipakolt holmikat válogatták. Nekik sokkal

jobb volt a helyzetük, mert a csomagokban még sok volt a lekvár, kolbász stb. és abból bizonyára ehettek valami ehetőt. Körülbelül egy hónap múlva egy napi kenyereért tudtam venni egy férfi alsónadrágot, amit a C-lágerban végig megőriztem úgy, hogy ha fürödni mentünk, eldugtam valahova és mikor visszajöttünk, megtaláltam. Kimosni persze nem mertem, mert félttem, hogy ellopják szárítás közben.

Az ébresztőt követően ki lehetett menni a WC-re és a Wasch-raumba. A WC a mellettünk lévő barakkban volt. Három hosszú latrina volt, de le volt fedve deszkával, azon lyukak voltak két oldalról és a lyukak bekenve klórmésszel. A lyukakat nem lehetett „megcélozni”, rá kellett ülni, így a fenekem körbe ki volt marva a klórtól. A Waschraum (mosdó) a WC-vel szemben volt, hosszú vályúk voltak (olyan, mint a lóitató) csapokkal. Itt lehetett mosakodni hideg vízben és száját öblíteni. Szappan, fogkefe stb. persze nem volt. Sajnos én ittam a vízből és ennek következménye rémes hasmenés lett. Elképzelhető, hogy ez WC papír és bugyi nélkül milyen jó volt. Hasznát vettem viszont bokáig érő fekete szoknyámnak, mert a fogammal behasítottam az alját és mindig egy csíkot leszakítottam. Ez volt a WC papír és a másik darab a zsebkendő, mert közben náthás lettem. Eleinte még előfordult azonban, hogy nem volt „Blocksperré” - tehát ki lehetett menni napközben is a WC-re. A WC és „mosdás” után „célappell” volt. Ez még teljes sötétségben kezdődött és már delelőn állt a nap, mire vége volt. Ekkor többször is megszámoztak bennünket, ötös sorokban kellett állni, beszélni tilos volt. Először számozt a Blockälteste (barakkparancsnok), utána német jött, SS tiszthelyettes vagy Aufseherin. Minket sokszor számoztatott Irma Grese, a hírhedt pribék, aki illatos volt, szép és szőke, de gonosz a csontja velejéig. Állítólag pályafutását ápolónőként kezdte és önként jelentkezett erre a különleges munkára. Mint a Nürnbergben lefolytatott peréből megtudtam, állandóan magánál hordott egy gyöngyház markolatú pisztolyt és ha kedve tartotta - márpedig volt hozzá kedve - lepuffantott valakit.

A Zählappell után lehetett kicsit járkálni a Lagerstrassen. A C láger, ahol „laktam” 32 barakk plusz két WC-barakk és 3 Waschraum-barakkból (az egyik zuhanyos), plusz egy „Rewier” (ambulancia, betegágyakkal) állt. A barakkok egymással szemben voltak. Általában egy barakkban ezer ember élt. A konyha is a láger területén volt, de jóval messzebb, arra nem lehetett sétálni, mert ott volt egy nagy kapu, ahol az SS-ek, a WC tisztító brigád stb. járhatott ki és be. Mi akkor hagyhattuk el a kaput, ha fürödni vittek bennünket. Ezt soha nem tudtam, hová, mindig más úton mentünk, mindig elvették tőlünk a ruhánkat és másikat kaptunk, fertőtleníttve, még nedvesen. Volt, mikor szerencsém volt, de volt, mikor a ruhának nem volt háta és akkor bizony a hajnali célappelnél nagyon fáztam. Délután is volt célappell, ami nem tartott olyan sokáig, ha megvolt a létszám. A létszámnak nem csak a C-lágerben kellett stimmelni, hanem a többiben is. És ha ez megvolt, egyik barakkparancsnok ordította a másiknak, hogy „Stimuje!”. A parancsnokok általában lengyel és szlovák nők voltak, akik már régen voltak a táborban, sőt velük építették meg az egészet. A lágerparancsnok egy Stenya nevű keresztény lengyel nő volt, akit a börtönből „választottak” erre a posztra, mivel kegyetlensége következett abból, hogy apagyilkosságért volt elítélve. A mi barakk-parancsnoknőnk egy 23 éves Joli nevű nő volt, már volt haja, rendes ruhája, amin azonban volt egy piros olajfestéssel festett csík hátul. Joli rendes kis szobában lakott a barakk elején, ahol volt ágynemű, törölköző, szóval minden, ami egy normálisabb élethez kell. Időnként látogatta őt egy SS - talán az volt, nem tudom - aki hozott neki rendes élelmiszert. A barakk közepén egy „kandalló” húzódott. A kezemmel *egyszer* lemértem, körülbelül 80 cm széles volt és a két végén volt a nyílás, ahol be lehetett fűteni télen, és gondolom, akkor a kandalló bemelegedett és adott valamennyi meleget a barakkban. Ez a 12-es barakk volt. Egyszer éjjel nyöszörgést hallottunk, hát szült egy nő. A szülő nőt elvitték a Rewierbe, a gyereket pedig valahova... Ha nem aludtunk, minden nap hallhattunk egy-két szülést. Szerencsétlenek a kályha tetején szültek, a csoda tudja, honnan került meleg víz, amivel lemosdatták őket. És azt sem tudom, hány szülő nő maradt életben, mert a Rewiert időnként

„elszállították”... Gyerek egy sem maradt. Gondolom, ezek voltak azok a nők, akiken a terhesség még nem látszott érkezéskor, így nem kerültek mindjárt a baloldalra, illetve a gázba. Egyébként a C-lágerban a 12-es és a 8-as volt a „gyerekbarakk”. Körülbelül 13 éves kortól voltak lányok, akik elég fejlettek voltak ahhoz, hogy nem kerültek érkezéskor a gázba. Mi sem volt tehát természetesebb, mint betelepíteni az állapotos nőket a gyerekbarakkba.

Híreket csak a WC-n hallottunk. Egyszer ültem a WC-n és mellém ült egy csikos ruhás férfi rab. Majd elájultam a szégyentől, de lassan hozzászórtam az ilyen „furcsaságokhoz”. A férfi megkérdezte, mikor jöttem, én meg megkérdeztem, mit keresnek itt a női lágerben. Mire ő elmondta, hogy orvos, jelentkezett egészségügyi szolgálatra és most jöttek WC-t pucolni. Ezt a szolgálatot hívták „egészségügyinek”. Láttam, mikor szegények a tele kocsi ürülékkel, amit kézzel húztak, mentek kifelé a lágerből, és mivel a köves úton a dolog lötyögött, előfordult, hogy a résen keresztül a nyakukba is jutott egy kevés.

Egyik nap elég rosszul éreztem magam és az orrom felett a homlokom kissé dagadt volt. A lányok szóltak, hogy csúnya piros. Megkerestem a barakk első priccsén lakó doktornőt (állítólag orvos volt). Ő elküldött a Rewierbe. Ott egy nagyon kedves magyarul beszélő, Szlovákiából elhurcolt orvosnő megnézte, közölte, hogy orbánc. Szerencsére fogalmam nem volt, hogy ez mit jelent. A doktornő bekente a homlokomat ichtyollal, bekötözte papírból készült kötszerrel jóformán az egész fejemet és a kezembe nyomott pár szem ultraseptyl. Közölte, hogy nem kell a betegségem alatt célappelt állni, szóljak a Blockáltestének. Valóban ez alatt ülhettem a földön, de ki kellett menni, a barakkban nem lehetett maradni. A doktornő visszarendelt, és mikor újra mentem, egyszer csak csizmadobogás hallatszott, a doktornő kinyitott egy ajtót, belékött egy szobába, rám zárta az ajtót. Mikor fordult a kulcs, hallottam a német szavakat és szívdobogva vártam, hogy rám nyitják-e az ajtót. Nem tudom, mit „intéztek”, de a doktornő egyedül jött értem és közölte, nem mer bent tartani a kórházban, mert nem tudja, mi lesz a bent fekvőkkel. (Akkor még én sem tudtam.)

A WC-n csak azt érdeklődtem fűtői-fától, hogy a július 10-én érkezett csoport többi tagját hová vitték. Egy alkalommal megtudtam, hogy a B III. lágerba. Valaki azt is elmondta, hogy ő írt a B III-asba, megkérte a hullaszállítókat, hogy ejtsék el a Lagerstrassén a levelet, és a testvére azt meg is kapta és válaszolt is. Papírom már volt a fejemben, de ceruzát „szerezni” kellett. Kaptam egyet kölcsön. Írtam pár sort a mamának és éjjel, mikor az ébresztő volt, kiszöktem a Rewier mellé. Rettenetesen félttem, mert közben motoros SS szaladgált a lágeren kívül, ha nagyon figyel, megláthatott volna a sötétben. Ekkor láttam először holttestet. Az arca le volt takarva, de soha nem felejttem el a sárga, merev lábakat, ahogy a hordágyon a földön feküdt. Itt vártam... Nemsokára jött két nő - magyarok voltak. Elmondtam a mondókámat, ők vállalták a papír elszórását - de mint utólag megtudtam, az én mamám ezt a levelet nem kapta meg.

Auschwitzban általában minden nőnek elmaradt a menstruációja. Sajnos, nekem kétszer volt még, persze nem úgy, mint otthon, de a barna lé folydogált a lábamon. A „doktornőnek” szóltam, ő pedig azt mondta, vatta nincs, hacsak nem veszek ki az alattunk lévő paplanból. A vatta fekete volt, a másik priccsen lévő szürke - és nem kaptam semmiféle fertőzést.

Egyszer hallottuk, hogy valaki skarlátban megbetegedett. Többen is lehettek, mert kaptunk oltást skarlát ellen. Aztán a csoda tudja, milyen járvány volt még, de le kellett szállni a priccsról, meztelenre vetkőzni és a barakk elején felállított asztal elé kellett járulni, ahol egy pálcára tekert vattával betúrtak a fenekünkbe -ez volt a „vizsgálat”.

Válogatás volt több is. Ekkor általában jött Mengele és még két-három SS. Levetkőzni, feltartott kezekkel elvonulni. Aki nem tetszett, bezárták a Blockálteste szobájába és innen vitték ki a teherautóra, amely elszállította őket. Egy újpesti lánnyal, Weisz Juci volt a neve, nagyon jó barátságba kerültem. Egy priccsen laktunk. Juci már nagyon sovány volt, dr. Mengele be akarta lökni a „szobába” és én akaratlanul, de feljajdultam. A másik oldalról

kaptam egy akkora pofont az Aufseherintől, hogy megtanultam, mi az, fényes nappal csillagokat látni. De Mengele megfogta Juci karját és utánam lódította. Ez nagy csoda volt, mert általában még a testvérek sem mertek egymás mellé állni, mert ha meglátták, hogy izzognak egymásért, szinte biztos volt, hogy elszakítják őket egymástól.

Auschwitzi „életem" során kétszer voltam dolgozni. Egyszer a C-lágerral szemben lévő B III. láger előtt volt egy vasúti sín, azon csillék voltak, a csilléket meg kellett pakolni kövekkel, azt elhúzogatni a sínen pár száz méterre, a köveket kirakni, aztán a köveket vissza, csille vissza, kövek ki, és ez így ment egy napig. A második alkalommal ugyanez történt téglákkal, de azt a kezünkben kellett vinni, és akkor már nagyon hűvös volt, a cipóm már csupa rongy volt, majd felbuktam a macskaköveken, de legalább 6 téglát kellett vinni, gúlába rakni, aztán újra felszedni és visszavinni. Ebben az időben már olyan éhes voltam, hogy a kenyeret mindig megettem a rávalóval, de a főtt akármit még mindig nem nagyon tudtam lenyelni.

Auschwitzban koncert is volt. Ha jól emlékszem, zsidó ünnepek voltak, amikor a vallásos emberek csak templomban tartózkodhattak volna. Kivezényeltek a Lágerstrasséra, ott le kellett ülni a földre és egy vonósokból álló fogolyzenekar hegedült nekünk klasszikusokat. Olyan is volt, hogy „sétára" mentünk a láger végéig és vissza. Közben énekelni kellett... Az SS-nek legjobban a Pajtás, pajtás, jössz-e velem című nóta tetszett. Egy ilyen alkalommal fordult elő, hogy elsétáltattak bennünket a láger kapu nélküli végéhez és ott különböző tornagyakorlatokat végeztek velünk énekszóra. Lehet, hogy a felvigyázók nem vették észre, hogy átlátunk egy férfi lágerba, ami a C lágertől jobbra volt. Ott a férfiaknak futni és hasalni kellett SS vezényszóra, és amelyik legyengült szerencsétlen nem tudta az ütemet tartani, annak az SS rálépett a hátára és ütni kezdte.

Más alkalommal új lakók érkeztek a szemben lévő - azt hiszem, 11-es - barakkba. Rémesen néztek ki, lengyelül beszéltek. Mint megtudtuk, a lodzi gettóból jöttek, ahol már éveket töltöttek el. Annyira le voltak gyengülve, hogy nem mindegyik bírta ki órákon át a céllappal gyötrelmeit. Nyáron ugyanis úgy tűzött a nap, hogy sebesre égette a fülünk tetejét, a fejünk búbját (napszúrást nem kaptunk!). A hajnali órákban meg olyan hűvös volt, hogy legjobban szeretünk volna egymáshoz bújni, ha nem figyelt senki, meg is tettük, de ez ritka alkalom volt. A céllappal aznap sokáig tartott, mígnem láttuk, hogy az egyik lengyel nőt kicibálták a sorból és egy konzerves dobozból (valahonnan szerezte) - amibe belepisilt, kiittatták a tartalmát. Szegény kapott egy pár ütést, amíg megtette, de közölték vele, hogy addig az egész C-láger állva marad, míg nem issza ki.

A 16. születésnapom is így telt, mert nem stimmelt a létszám, egész nap térdepeltünk a tűző napon, étlen-szomjan. (Augusztus volt.) A németek tisztában voltak a zsidó ünnepekkel is, mert Jom Kipurkor - a böjt napja - adtak először káposztalevest és héjában főtt krumplit. Nem voltam vallásos és majd meghaltam, hogy ehessenek belőle, de láttam a vallásos lányok elutasítását, a németek felháborodását, hát én sem ettem semmit. Utána újra jött a Dörgemüse, ami még mindig nem ment le.

Októberben már nagyon sokszor hallottunk ágyúzást és sokszor jöttek „válogatni". Volt, akiket munkára vittek, volt, akiket a gázba. Még a céllappal idején is lángolt a krematórium kéménye. Ebben az időben már annyira féltem, hogy mikor Mengele megjelent, egyszerűen összepisiltem magam - és ezzel nem voltam egyedül.

Joli, a Blockálteste mondta, hogy Mengele szereti a dús kebleket és a piros orcákat. A piros orcákat egymás pofozgatásával próbáltuk megteremteni.

Egy alkalommal véletlenül nem zárták be időben a hátsó kaput, én Jucival kiszöktem rajta, és két barakkal arrébb, a 14-es barakkba szöktünk be (a mellettünk lévő a WC-barakk volt). Nagy meglepetésünkre Mengele ide jött, mire vissza akartunk iszkolni, hátulról szuronyokba ütköztünk. Így hát vetköztünk és sikerült keresztüljutni újfent egy válogatáson.



Október elején „generális válogatás” volt, ami azt jelentette, hogy a már megfogyatkozott barakklakókat összeterelték a mi oldalunkra, elrendelték a Block-späret - egy lélek se be, se ki. Jött az SS-ek - nők és férfiak - vegyes hada és sorfalat álltak a két szemben lévő barakk között. Így kellett egyenként, feltett kézzel, meztelenül elvonulni Mengele és még sok-sok szempár előtt, és aki nem tetszett, elvitték. Ezután nemsokára újra válogatás volt, ezúttal „munkára”. Ebbe én is meg Juci is bekerültünk. Átmasírozattak bennünket az A-lágerba. Itt téglabarakkok voltak, ablakkal. Először fürdőbe tereltek. Ott mindenki, szokás szerint, levetette a ruháit és ekkor volt először „szerencsém” doktor Kleinhez, a másik hóhér orvoshoz. Ő elszakította tőlem Jucit, azóta sem tudom, mi történt vele. Csak annyit tudok, hogy a nevét megtaláltam az újpesti mártírok tábláján.

A fürdőben furcsa dolgok voltak. Én még mindig nem hittem a gázkamrában, de a lengyel lányoknak már nagyobb volt a tapasztalatuk. A fürdőben ezúttal ránk zárták az ajtót és láttuk, hogy az Aufseherin kukucska egy lyukon, ami üveggel le volt fedve. A csapból nem jött semmi... Először nagy csend lett, utána a lengyel lányokon kitört a pánik. Még máig is azt hiszem, hogy a gázkamrába voltunk bezárva. De körülbelül 10 perc „pánikhelyzet” után megindult a vízszugár! A ruhákat kiosztották és nekem már csak egy zöld kötény jutott. Az A-lágerban ukrán felvigyázók voltak. Mikor az egyik meglátta, milyen meztelen vagyok, adott egy rózsaszín bundabugyit, ami azonban „nem volt tiszta” - azaz szaros volt... Mit volt mit tenni, kifordítottam és felvettem. Így érkeztem a szálláshelyünkre. Ott újabb ukrán nő fedezte fel, hogy a melleim szabadon vannak és adott egy világoskék zsorzett blúzt. Ez az öltözék mindenkinek szemet szúrt, nem is tudnám elfelejteni soha. Szerencsére a barakkból egy hétig ki sem mehettünk. Kübliket hoztak be, ez volt a WC, és az ételmezt is mások hozták be és osztották ki részünkre. Egy hét elteltével újra fürdőbe tereltek, addig mosdót sem láttunk, a küblik megteltek és bűdös volt, mint az istállókban. A fürdő után adtak egy fatalpú, vászon szárú klumpát, én kaptam egy fehér alapon kék mintás nyári ruhát meg egy béleletlen fekete kabátot. A kabát hátára vastag piros olajcsikot húztak és ezután sorba állítottak bennünket. Nem tudom honnan, előkerült Joli a C-láger 12-es barakkból, és ezúttal kedvesen elbeszélgetett velünk. Mondta, hogy mi most elmegyünk Auschwitzból, ennek csak örülünk. Azt is ekkor mesélte, hogy amikor ő 18 évesen a szüleivel megérkezett, még nem voltak barakkok, velük árkokat ásattak, jó mélyet és széleset, aztán ugrani kellett az árok egyik oldaláról a másikra. Aki átugrotta, életben maradt. Aki beleesett - mint az ő szülei -, jött az SS a lángszórával, végzett velük és az élőkkel temették be az ásott gödröket. Ezután velük építették a fabarakkokat, lecsapoltatták a meglévő mocsarakat és így tovább. És ekkor Jolinak megbocsátottam összes szigorát és ordítózását, mert mit is tehetett volna, mikor ezer embert kellett kordában tartani, hogy megfeleljen a kivívott „posztján”. Csodáltam, hogy egyáltalán normális volt szegény... Mikor megjött az SS, Joli volt a tolmács és bólogatva megkérdezte, hogy mindenki elmúlt-e 18 éves. Ekkor kórusban mondtuk az igent. Végre én is megtanultam, hogy nem kell mindig igazat mondani, így lettem egyszerre 19 éves.

Péntek este volt, mikor bevagoníroztak - ez is egy pofon a vallásos nőknek. Körülbelül három napig mentünk marhavagonban, míg egy éjjel megállt a vonat és kiszállítottak bennünket. A városka állomásán azt olvastuk: Guben. Nem tudtuk, hol vagyunk, mert ennek a városnak a nevét addig nem hallottuk. Hosszabb gyaloglás után értünk a lágerba, ahol nagy meglepetések vártak ránk. Egy szobában húsz priccs, mindenkinek jutott egy fekhely. Kaptunk egy saját bögrét, egy saját pokrócot és egyszerre milyen gazdagnak érezhettünk magunkat. Másnap reggel korán volt ébresztő, ötös sorokba kellett állni. Számolás után gyalog a városkán keresztül egy nagy téglapalotáig, ahol Lorenz Fabrik volt a felirat. Én az 56-os Abteilungba kerültem, először ülő munkára. Mellettem ült egy Lea nevű lány, valahova a felvidékre való volt, és a nagy asztal másik oldalán három német nő dolgozott. A munkásnőknek nem volt szabad beszélni hozzánk, de a harmadik napon már az egyik megkérdezte, hogy kit öltünk meg? Ezt nem értettük. Mondtuk senkit, mi zsidók vagyunk.

„Unmöglich!" (lehetetlen) - mondta. Ez még többször ismétlődött, de mivel más választ nem kaptak, ha eleinte nem is, de később, gondolom, elhitték. A munka nem volt nehéz, egyszer kerültem egy nagy géphez, ahol annyira „dolgoztam", hogy sok porcelán rudacska összetört. Ekkor már néha szót váltottunk, különösen egy Irma nevű német munkásnővel. Ő odahívatta a művezetőt és közölte velem, hogy míg a „gyereket" (ez én voltam) a géptől el nem viszi, ő abbahagyja a munkát. Annak a fasisztának tetszhetett az Irma, mert visszaültetett az asztalhoz. Én meg nagyon hálás voltam, mert 12 órát dolgozni, még ha a munka nem is nehéz, de étlen-szomjan, nem volt könnyű. Este 6-kor volt vége a műszaknak, mire visszaértünk a lágerba és kaptunk enni, volt vagy 8-9 óra. Az ellátás sokkal jobb volt, mint Auschwitzban. Mindenki egy zománcos tálkában kapott meleg levest répából, úszkált benne egy-két hús. Hatan kaptunk egy kenyeret margarinnal és wursttal. Én

annyira ki voltam éhezve, hogy beosztásról szó sem volt, egyszerre megettem mindent és a munkaidő alatt éheztem. Néha kimentem a WC-re és ittam a csapból. A lágerban volt minden barakkhoz mosdó, egy kör alakú, kútszerű vályúnál csapok, de meg lehetett mosakodni, míg a hidegtől a víz be nem fagyott. Angol WC volt minden barakkban, így majdnem elégedettek voltunk.

Október végén már elég hidegek voltak. Így a felettem lévő priccsen fekvő Barna Éviké (14 éves hevesi kislány) leköltözött hozzám az alsó ágyra. Így alattunk is volt egy pokróc és felettünk is, ketten meg már kényelmesen elfértünk a keskeny „ágyon", mert soványak voltunk nagyon, de még emberi ábrázattal. A hajunk nőtt, bár az enyém égnek állt, ehhez gyártottam magamnak a gyárban vékony kábelből hajcsatot - ezt haza is hoztam... A barakkban nagyon hideg volt. Kályha ugyan volt, de tüzelőt nem nagyon lehetett szerezni. Néha volt szén, a kályha tetején egy konzerves vödörben melegítettünk vizet, abban mosakodtunk este - egy vízben többen. Később azonban a felső ágyak deszkáit tüzeltük el.

November vége felé lehetett, mikor a gyárban elkezdtek meleg korpalevest adni ebédre. Ez legalább valamit segített az éhségünkön. A német nők is egyre jobban sajnáltak bennünket. Leával volt egy asztalfiókunk, reggelente általában volt benne „valami". Hol egy darab nyers krumpli, hol egy tarlórépa. Egyszer még egy falat gulyást is hoztak a német munkásnők az étkezdéjükből. Ezért nagyon hálásak voltunk, ugyanis nekik sem volt rendes kosztjuk. Láttuk, hogy általában délben saját gyártású „pudingot" ettek ami vízben főtt búzadarából készült, és csak ritkán jártak a gyári étkezdébe, ami nem tudom, hol volt, de illatok néha jöttek.

Eljött az idő, hogy az Aufseherinek és a német „örség" tud másul vette, hogy harisnyában járunk. A klumpa annyira hideg és kényelmetlen volt, hogy a pokróc széléből letéptünk egy sort és azt használtuk kapucának. A sok járástól a fatalpú klumpa eleje és sarka elkopott, kilyukadt és beszivárgott a hólé. A hó különben is nagy ellenség volt, mert rátapadt a klumpa talpára és gólyalábat csinált mindnyájunknak. Így persze még tovább tartott a gyaloglás a gyárba és vissza. A gyárban egyszer kiömlött a WC, valamilyen dugulás volt és az előtér tele volt a „tartalommal". Vödör volt, de semmi más szerszám, így a „kiválasztottak" - köztük én is - marokkal szedtük fel a „tartalmat". Ezenközben persze bögttem, mert bűdös volt és nagyon megalázó - még mindig nem tudtam megszokni, hogy nem vagyok ember.

A lágerben aki „ügyes" volt, néha plusz ennivalóhoz is hozzájutott, persze lopással. Egyszer én is megpróbáltam egy teherautóról karalábét lopni, de engem elkaptak és jól megverték. Azért két karalábét megmentettem magamnak. Munkánkért egyszer kaptunk „Häftling pénzt", amit a láger kázinójában lehetett levásárolni. Én vettem rajta egy fogkefét és valami ehetetlen majonézes csigát. Persze megettem... Fürdő a mi szögesdróttal elkerített lágerünkön kívül volt, ahol olasz hadifoglyok laktak. Mi kétszer lettünk átterelve fürdeni a három hónap alatt. Itt is adtak RIF szappant a mosakodáshoz. Ezt meg is tartottam, de Bergen-Belsenben elvették tőlem.

Karácsonykor is dolgoztunk és szilveszterkor is, ez időben éjszakai műszakban. Egyébként az 56. Abteilung nappalos műszak volt. Szilveszterkor nagyon bögttem. Minden eszembe jutott, ami szép volt, borzasztó honvágy és a szüleim utáni vágy még jobban kínozott - persze az éhség is - és valahogy nem láttam a végét... Irma odahívott magához és azt súgta: Ne sírj, hiszen megnyertétek a háborút. Majd elájultam a szavaitól. Elmondta, hogy az oroszok közel vannak a városhoz. És ekkor tudtam meg azt is, hogy október óta Magyarországon Szálasi-uralom van. Ezt Magda barátnőm mamájától hallottam, neki biztosan egy német vagy olasz mesélte, akiknek volt újságjuk. December végén, mikor mentünk vissza a lágerba a gyárból, egy lengyel nő megszökött. Nem tudom, hogyan csinálta, jól megszervezhették a szökését, mert egy erdő mellett mentünk, és bizonyára ott várhatta valaki. Drukkoltunk neki, hogy meg ne találják, mert annak kivégzés lett volna a vége. Így meg mi ittuk a levét a dolognak - üvöltözés, ételmegvonás, célappelok özöne volt a büntetés.

A munkából decemberben egy hétig „lóghattam”, ugyanis rühes lettem. Volt „Rewier”, ott tengettem napjaimat valamilyen bűzös kulimással bekenve. Gubenban még néha fogorvos is volt, egyszer ott is jártam. Ez a rendelő a Lagerälteste „lakása” mellett volt. A Lagerälteste egy alacsony miskolci nő volt, aki kitűnően beszélt németül és tulajdonképpen nagyon rendesen viselkedett velünk.

1945. január vége vagy február eleje volt, és a gyárba indulás helyett kaptunk egy egykilós kenyeret. Ez rendes kenyér volt, nem az a szögletes, savanyú, fűrészpóros, amit eddig ettünk. Ötös sorokban, SS-ektől és kutyáktól kísérve indultunk útnak még sötétben. Nem tudtuk, merre és hova.

Amíg az országúton mentünk, láttuk, hogy a német lakosság menekül. Szekéren és gyalog, viszik a motyójukat úgy, mint ahogy mi mentünk a gettóba. Sokszor tereltek bennünket erdőbe. Tölgyes fenyőerdőkön gyalogoltunk keresztül és napokig nem adtak sem enni, sem inni. Esténként azonban német gazdaságokban voltunk elszállásolva, így ha tudtunk, loptunk. Megettük a disznóknak adott moslékot, a tyúkok által tojt friss tojást. És mivel az udvarokon végeztették el velünk a dolgunkat, a felpúpozott, elvermelt marharépat vagy krumplit kivájtuk a körmünkkel. Víz helyett havat nyalogattunk. Voltak falvak, ahol a következő kiírást láttuk: „Hunde und Juden eintritt verboten!” (Kutyáknak és zsidóknak belépni tilos!) De azért minket behajtottak a német gazdák legnagyobb ijedelmére, ami a mi dúlásunkat tekintve nem volt véletlen. Akadt olyan is a lakosság köréből, aki kenyeret adott egy-egy szerencsésnek. A gyaloglás során megkóstoltam az erdőben a makkot, mit mondjak, olyan keserű volt, mint az életünk. Egyszer találtam egy póréhagymát is, amiért kiszaladtam a sorból. Kaptam érte ütést is, de megérte! Egyik este egy gazda udvarán „sóhalmot” láttunk, mindenki elkezdte nyalogatni, sőt a ruhánkból letépett rongyba csomagolni is kezdtük. Jött a gazda és közölte, hogy ez műtrágya! Visszaszórtuk, de amit már elnyalogattunk, az bennünk volt és senkinek nem esett baja.

Két-három hétig gyalogoltunk, és ezalatt kétszer kaptunk kis gubeni bögrénkbe meleg levest. Aki ügyes volt, újra beállt a sorvégére. Én is megpróbáltam, de az egyik SS, aki érdekes módon, csak magyarul tudott és nagyon csúnyán beszélt (én sokszor a felét sem értettem, mit káromkodik) magánál tartott egy durungot, azt úgy engedte el, hogy engem a fejem közepén talált. Elterültem és behasadt a fejem, vérzett, a kis hajam beleragadt, de nem volt mivel kimosni. Így hát maradt a seb, a púp, a helyét még most is ki lehet tapogatni a fejem búbján.

Egyik este a magyar SS-ünk nagyon be volt rúgva. Mindenáron agyon akarta löni a társaságot, amelyre ő vigyázott éjszaka. Mondott mindenfélét összevissza és állandóan ránk szegezte a puskáját. Volt a csapatban egy lány, akivel egy faluból valók voltak, és az ő bátorsága mentett meg bennünket, mert a lány kicsavarta a fegyvert a kezéből és mondott neki valami otthoni dolgokat, amitől megnyugodott.

Voltak, akik nem bírták a gyaloglást, azokat vagy felültették arra a szekérre, ahol a németek holmiját szállították, vagy ha olyan volt az SS kedve, lemaradtak a sortól és akkor puskaropogást hallottunk... így kissé megfogyatkozva értük el a vasútállomást Jüterbogban. Itt bevagoniroztak bennünket. Ezek is marhavagonok voltak, de annyi hely nem volt, hogy mindenki leüljön. Álltam egész éjszaka és a következő napon, de annyi helyem sem volt mindig, hogy mind a két lábam padlót érjen. Másnap éjjel megérkeztünk. Kiszállás sötétben. Azt latolgattuk, hogy vajon Auschwitzhoz vagy Gubenhez lesz-e hasonló új állomáshelyünk? Nemsokára megtudtuk, hogy ez még Auschwitznál is rosszabb. Az éjszaka közepén beteltek egy helyiségbe mindnyájunkat, ránk zárták az ajtót. Hely annyi nem volt, hogy tisztességgel állni lehessen, elkezdtünk furakodni, kiabálni, mígnem a levegő is elkezdett fogyni. Ekkor olyan láрма kerekedett, hogy kintről belőttek az ablakon. Nem tudom, kit találtak el, látni nem lehetett semmit, de akkor csend lett. A lövés következtében jött egy kis levegő is. Aztán hajnalban nyílt az ajtó és kitereltek a fürdő elé. A hóval borított udvaron is le kellett vetkőzni meztelenre és a földön kellett hagyni mindent. A kezemben szorongattam egy biztosítótűt, azt elvette a „felvigyázó”, de a hajamban nem vette észre azt a kis hajcsatot, amit Gubenban gyártottam magamnak. Fürdés után kitereltek egy beton helyiségbe, ahol nyitva voltak az ablakok. Törülköző persze nem volt, csak ruhát adtak - a klumpa maradt a régi. Ekkor meleg horgolt blúzt kaptam és egy sötétkék szoknyát. A horgolt blúz csak arra volt már jó, hogy minden láncszemébe bele tudjon bújni egy tetű, ugyanis a második éjszakán összezártak bennünket egy másik társasággal, akiken már hemzsegték az állatok. A következő nap másik lágerba mentünk, itt fabarakkok voltak nagy ablakokkal. Egy barakkban két hodály volt, a közepén egy folyosó. Fekhelyünk a padló lett volna, de csak üléshez volt elegendő hely. Így éjszaka nem fért el a fejünk, a lábunk beleért a másik hasába. Egy szőke lány mindig a fejemre rakta a fejét és ha én kihúztam alóla, ő koppant és fordítva. Persze nem dicsértük egymást... Körülbelül 700 ember volt egy „teremben” - de nem sokáig... A barakkok között fák is voltak. A mi barakkunk előtt még úszómedence is volt. Lehet, hogy egy kicsit korábban SS tábor volt ez a hely, mert a medencében víz is volt.

Pár nap múlva megtudtuk, hogy Bergen-Belsenben vagyunk. Itt is volt célappal és rendszertelenül kaptunk valamit enni. Itt viszontláttuk az auschwitzi Aufseherineket Irma Gresével az élen. Innen gondoltuk, hogy az auschwitzi táborparancsnokság ide lett áthelyezve. Jozef Kramer volt az egész láger parancsnoka - ezt a felszabadulás után a hannoveri Kurierből tudtam meg, mert Kramert és Irma Greset halálra ítélték.

Bergen-Belsenben ukrán kapóink voltak. Antiszemiták és nagyon gonoszak voltak. Mindenért verést kaptunk. Ha ki akart valaki menni a latrinára, azért - ha bent ment ki, azért. Ha ült, azért - ha felállt, azért. Ha szólt valakihez, azért is.

Alig múlt el egy-két hét, a létszám fogyni kezdett, mert kitört a tífuszjárvány. De nemcsak a tífusz tizedelte a népet, hanem az éhségtől való végelgyengüléstől is sokan meghaltak. Nemsokára csak a hullákon keresztül lehetett kimenni a barakkból, mert először a folyosóra vitték ki őket, aztán kerültek a barakk mögötti hullahegyre. Egy idő után minden reggel arra ébredtem, hogy a lábamon egy hulla, a vállamon egy másik, mellettem egy harmadik. Aztán a hullák és akik alkalmatlanok voltak a célappalra kiállni, bekerültek a másik terembe és ez volt a „hullaház”, míg ki nem cipelték őket az ukrán nők a barakk mögé a „hullahegyre”. Amikor a hullahegy már megnőtt, a célappal után „egészségügyi” (ezt a németek mondták így) sétára vittek SS kísérettel a hullahegy körül.

A hullákat az ukránok levetkőztették és egymásra dobálták meztelenül. Mivel nem voltak elföldelve, pár hét alatt alulról gurultak ki a koponya- és egyéb csontok. Ezt a látványt már fel sem tudtuk fogni. Én összerogytam minden célappelnál, a mögöttem állók, akik jobb állapotban voltak, felsegítettek és mikor a német számolni jött, hátulról valaki fogott. „Ügyis megdöglesz” alapon egyszer bezártak a hullák közé. Ott feküdt egy Magdi nevű, 14 éves kislány (együtt voltunk Gubenban is), aki tele volt színes hólyagokkal és azt kérte, adjak neki puszit az anyukája helyett. Adtam, és másnapra halott volt. Barna Éviké, aki Gubenben hálótársam volt, önként ment be a „hullakamrába”. Ő is meghalt másnapra. Bennem olyan

élni akarás volt és féltem is a haldokló, félrebeszélő nőktől, hogy mikor a következő hullajelöltet behozták, a lábuk között kiszöktem és bementem a másik terembe. Egyik éjjel kimentem a latrinára, de éreztem, hogy nem érek odáig, ezért a közeli fa tövébe pisiltem. Ezt meglátta az Aufseherin és odajött, megfogta a fejemet és mint a macskának, a pisibe nyomkodta az orromat. A folytatás már lábbal, illetve csizmával történt, mert ezt többször kellett ismételni, ugyanis én közben mindig mondtam magyarul, hogy dögölj meg, ő pedig nem értette, ezért dühös volt. Másik hajnalban, latrináról jövet egy fánál egy nőt láttam támaszkodni és egy másik gőzölgő feketekávévit vitt neki. El sem tudtam képzelni, mi történt, hogy ilyen kincset visznek? Amikor odaértem, láttam, hogy az a szegény nő állva szült egy gyereket, aki burokban ott volt előtte a földön. A baba koraszülött volt, nagyon kicsi, körülbelül 5 hónapos lehetett. Az asszony valószínűleg a novemberi budapesti csoporttal érkezett.

Bergen-Belsenben már nem volt katonás rend. Így történt, hogy Budapestről, a KISOK pályáról elhurcolt Magda barátnőm találkozott velem és az édesanyjával, akivel Gubenben együtt voltam. Magda a saját ruhájában és télikabátjában, viszonylag rendesen volt felöltözve. Persze koszos volt ő is és tetves, de ezt abban a lágerban nem úszta meg senki. A mamája el tudott szökni abba a barakkba, ahol Magda volt. Aztán nem láttam egy ideig. Tudtam, hogy a mamája legalább olyan rossz állapotban van, mint én. Egyik nap Magda megjelent hátratett kezekkel és mikor meglátott, elmondta, hogy meghalt az anyukája. És akkor elővette, amit nekem hozott... A mamájának a saját csomagjából adott egy pár jó, magas szárú fűzős cipőt és amikor a mama meghalt, Magdának volt annyi lélekjelenléte, hogy lehúzta a cipőjét és elhozta nekem, mert látta, hogy az én klumpám már olyan, mintha nem is lenne. Akkor már semmitől nem tudtam meghatódni, de elsírtam magam, és azóta áldom Magdát, bárhol is él a földön.

A teremben, ahol laktunk egyre több volt a hely. Egyik éjjel egy nő, aki hasmenését elintézte egy konzervdobozba, ki akart menni, de megbotlott és a tartalom pont az én nyakamba zúdult. Ettől kezdve nappal meztelen felsőtesttel ültem a barakkban és öldöstem a tetveket, de nem mertem elmenni a vízzel teli úszómedencéig, hogy a pulóveremet kimossam, mert aki oda merészkedett inni vagy mosdani és meglátta egy német, azt belefojtották a medencébe. Úszkált is pár hulla. Azt hiszem, ekkor kaptam meg a tifuszt, mert sokszor lidérces álmaim voltak és gondolom, lázas is voltam. Mivel a barakkparancsnok-nőnk is tifuszos lett, általában nem kaptunk enni. Éjjelente kimerészkedtünk a szemétdombra, ahol a konyhai hulladék - leginkább répahéj - volt és ott gyűjtögettünk valami rágnivalót. Egyik éjjel a német meghallott valamit az őrtoronyban. Halt! - ordította, de mi menekülni próbáltunk és szerencsénkre beleestünk a sötétben egy árokba. A német pont akkor ért oda előrszegezett puskával és átlépett a fejünk felett. Jó sokáig lapultunk az árokban és nehezen, de később kimásztunk. Ezt a kalandot megúsztuk ép bőrrel, de többet nem mentem a szemétdombra.

Időérzésem már nem volt, de láttam, hogy kitavaszkodott, a nap is melegebben sütött. Már nem gondolkodtam, csak közömbösen eltologattam a rajtam fekvő hullákat, és csak az járt az eszemben, hogyan lehetne ennivalóhoz jutni. Annyit azért észrevettem, hogy a célappelok elmaradtak. SS-t nem láttunk, hanem magyar katonák őriztek bennünket. Nem fogtam fel, miért.

Egy szép napon - vasárnap volt és április 15-e - szóltak a társaim, hogy itt vannak az angolok. Örülni kellett volna, de már az sem ment. Másnapra mindent elfelejtettem. De mikor mondták, hogy nyitva vannak a raktárak és ennivalóhoz lehet jutni, rögtön nekiindultam. Nem fogtam fel, mit jelent az, hogy kimehetek egy másik drótkerítés mögé SS és kutyakiséret nélkül... Szereztem savanyúkáposztát, szerencsére nem sokat ettem belőle, mert egy erősebb elszedte tőlem - lehet, hogy ennek köszönhetem az életemet? Ezután felemeltem az „utcán" a földről egy félig rothadt répát, de jött egy katona, mondott valamit, amit nem értettem. Rám fogta a fegyverét és eldobta velem a répát. Ezután jött egy katonai autó, amelynek ajtajára ötágú vörös csillag volt festve. Derengeni kezdett valami az oroszokról, de akkor megértettem

egy szót, amit egyik mondott a másinak: „yes”. És ettől kezdve nem felejtettem el, hogy a tábor felszabadult és angolok vannak velünk.

Mire egy másik lánnyal visszavánszorogtunk a barakkunkhoz, gőzölgő meleg tej és húsleves „fogadott”. Kaptunk még kenyeret, májpástétom konzervet és szintén konzervdobozban kekszet és cukorkát. Mivel az angolok ilyesmit még nem láttak, azt hitték, jót cselekednek, hogy mindenüket odaadják az emberi mivoltukból kivetkőzött, soha nem látott „lényeknek”. A hadvezetés biztos nem tudta, mennyit ártott ezzel. Az éhező társaság mindent befalt és rosszul lett. Egy hét alatt körülbelül 26 000 ember halt bele ebbe a jóságba. Ez mintegy a duplája volt annak a számnak, mint amennyi temetetlen halottat találtak a tábor felszabadításakor. Fetrengtem a hasfájástól. Kimentünk a barakkból, egyesek alul-felül kiadták, amit megettek, egyikünk betegebb volt, mint a másik. Közben pedig olyan látványban volt részünk, aminek normális aggyal örülhettünk volna.

Az angol teherautó megállt a barakkunk mögötti „hegynél”. A hullákat felrakatták a teherautóra a rangjuktól megfosztott SS-ekkel, és amikor egy-egy autó jól fel volt pakolva, az SS-eknek körbe kellett állni a hullákat és a kocsik lépésben ment elöttünk. Kikiabáltak az angolok, hogy tehetünk velük, amit akarunk - de mi csak szeretnénk volna... Annyit azért megtettünk, hogy németül elkántáltuk mindazokat a szép szavakat és mondatokat, amit eddig tőlük hallottunk.

Mindenki olyan hasmenést kapott, hogy nem ért el a latrináig. Ezért másnap a ruharaktárba vánszorogtunk. Egy nagy zsákot telepakoltam jéger alsóval meg inggel és frottierkendőkkel. A fehér frottier széttepegettem csíkokra és bekötöttem a karomon lévő csúnya fekélyeket. De a frottier minden ráncába tetű bújt, így a sebek tovább mérgesedtek. Pár nap múlva jött a fertőtlenítés. Kitereltek a barakkból és magyar katonák Flytox fújójával befújtak gesarollal. A dolog hatásos volt. Mindenki fehér lett a portól, de a tetűk kimásztak a hajunk tetejére és szépen megdöglöttek. A serkék is elpusztultak, de annyi volt belőlük, hogy nem jöttek ki az ember hajából, csak amikor már le lehetett vágni ollóval.

Egy lány találkozott az édesapjával. Ez felébresztette bennem is az emberi lényt és elvánszorogtam a férfilágerba. Hetedik érzékem súgta, hogy a papámat kell keresnem. A látvány rémes volt. Csupa hullá és félholt között bolyongtam. Egyik szerencsétlennek még elvettem a hasmenéssel teli dobozát is, mert neki annyi ereje sem volt, hogy azt kellő helyen kiöntse. Sajnos édesapámat nem találtam. De a „hetedik érzék” nem működött rosszul, mert mint később a Vörös keresztől és más bajtársaitól megtudtuk, őt Auschwitzból Buchenwaldba, és onnan Bergen-Belsenbe hajtották - és ott halt meg.

A kórházi ágyon alattam és fölöttem pokróc volt, ágynemű egyelőre sehol, és mivel csontbőr voltam, a pokróc felmarta a bőrömet, a medence- és farsontom csupa seb lett. A farsontomat marokra tudtam fogni, és mikor az ápolónő reggel megmosdatott, a hasüregemből a kezével söpörte ki a vizet. Nem volt emberi formám, illetve az ablakban azt láttam (tükör nem volt), hogy a bőr rá van száradva a csontvázamra. A karomat a hüvelykujjam és a mutatóujjam összezárásával kényelmesen átértem, a kezem csak a könyökcsontban akadt meg. Az ágyban meztelenül feküdtem, és mivel soha nem értem el a WC-t, hoztak nekem egy vödört az ágy mellé. Vért is vettek tőlem és ettől kezdve marokszám hozták a gyógyszert.

Egyszer útközben találkoztam egy falubeli férfival, Lang Vilmossal. Én ismertem meg őt. Ő nem is tudott arról, hogy minket az ő családjával együtt deportáltak, mert őt még a deportálás előtt internálták. Ezentúl annyi enivalóm volt, amennyi belém fért. Megettem a hivatalos „ellátmányt”, délután pedig Vili bácsival kimentünk Scheibenhofba, ahol a hadifogoly magyar katonák laktak és remek ételeket főztek maguknak. Itt volt, mint hadifogoly a kiskunlacházi Hangya szövetkezetből a Pista, aki jól ismerte az egész családjunkat. Nem ismert meg, sőt el sem hitte, hogy én vagyok, hiába mondtam a nevemet. Mesélni kellett a szüleimről és a házunkról, mire hitetlenkedve, de elhitte, hogy az a sovány

szörnyűség én vagyok. Pedig akkor már legalább tíz kilóval voltam több a „kezdő” súlyomnál. Minden nap, amikor megláttak, egy hatalmas porcelántálban hozták a meleg ételt, rizseshúst vagy tésztát, nekem meg mindegy volt, hogy mit, csak sok legyen. Körbe ültek a katonák és tátott szájal bámulták, hogy a kis cérnaszálba hogy fér annyi ennivaló. Szereztek nekem egy angol katonai ételhordót, azt is megpakolták és mikor visszaértem a szálláshelyemre, felfaltuk négyen. Így kezdett a gyomrom és a hasmenésem rendbe jönni, de egyébként egyre rosszabbul voltam. Az ágyam éjjel csurom víz lett az izzadtságtól, égtem a láztól, kapkodtam a levegő után. Egy angol orvos megvizsgált, adott valamilyen gyógyszert és hazaengedett. Legközelebb végre egy magyar katoniorvos fogadott. Meghallgatta a tüdőmet és közölte, hogy baj van, hívja a mentőket. Visszamentem a laktanyába, összepakoltam kevés kis

holmimat és már jött is értem a mentő. Ettől kezdve hordágy és tolókocsi volt a „közlekedési eszközöm”, mert nem engedtek felkelni.

Először egy másik kaszárnyába vittek, ami ideiglenesen kórháznak volt kinevezve. Jött hozzám egy angol orvosnő és mikor kitöltötte a beteglapomat, nagy betűkkel írta rá, hogy TB pulm. Halálosan megijedtem, mert én úgy tudtam, a TBC-ből nincs gyógyulás. Vigasztalt, de nem volt elég meggyőző. Ekkor már szívesen elmentem volna Svédországba, de elment az utolsó transzport.

Körülbelül két-három nap múlva hordágyra fektettek és mentőkocsival kivittek egy gyönyörű helyre. Erdő közepén remek pavilonok, szép szoba, jó ágyak hófehér ágyneművel... Mikor egy belga nővér - aki angol katona volt - meglátta soványságomat, hozatott részemre prima epeda matracot. A szobában három tüdőbeteg volt velem együtt. Az egyik kislány még rosszabb állapotban volt. Szegény fiatalabb is volt nálam és kb. 2 hét múlva meghalt. A másik lengyel partizánlány volt, egész jó kondícióban. Ő már nem volt fertőző.

Telt az idő, minden héten híztam egy kilót. A német szanitéc, aki hozta a mérleget, egy idő után már előre írta a + 1 kilót. Közben kigyógyultam a „három keresztből”, azaz nem voltam többé fertőző, így átkerülhettem egy olyan szobába, ahol már nem volt kitéve a „Vigyázat fertőzésveszély!” tábla.

Kaptunk mindenféle ajándékot, csokoládét, illatos szappant, izraeli katonáktól szeretetsomagot... Volt már levélpapír és ceruza, írtam mindenfelé levelet. Kiskunlacházára a főjegyzőnek (ez a levél megérkezett és megvan!) meg többeknek, akik hellyel-közzel megkapták vagy sem a leveleimet. A levelek általában Anglián keresztül, vagy személyes küldeményként utaztak - gondolom, Németországgal nem volt közvetlen postai összeköttetés.

1946. januárja volt már, és egyszer csak hoztak nekem egy levelet. Éppen csokoládét majszoltam az ágyban, és mikor rápillantottam a borítékra, elakadt a lélegzetem, mert felfedezni véltem a mamám írását - de nem mertem hinni a szememnek. Hihettem... A mamám otthonról írt, régen tudta, hogy élek, mindenki vitte neki az én kétségbeesett kereső leveleimet, de az általa írt sok-sok levélből ez az egy érkezett meg, amit haza is hoztam és eltettem örök emlékül... Mint aki megzavarodott, úgy viselkedtem. Nekem van anyukám! - sírtam és kiabáltam. A többi fiatal lány, aki ott volt a kórház többi szobájában, el sem tudta képzelni, hogy micsoda Isten kiválasztottja vagyok, hogy él az anyukám! A belga nővér, aki hozta nekem a jó matracot, nyugtatott meg, ölelgetett, és látszott, hogy ő is boldog a hír hallatán.

A szobában volt egy kisvárdai asszony - Annuska -, akiért eljött a sógora és velük együtt engem is elengedett Lady Bidstrop és dr. Whithney, a tábor kórházának vezető angol orvosai. Hannoverben szálltunk vonatra. Annuska sógora szerzett deszkákat, amit az ülések közé helyezett és ott feküdtünk egy hétig - mert addig tartott az út. Közben Brünben meghívtak ebédre mindannyiunkat, akik ezzel a szerelvénnyel jöttünk hazafelé - legtöbben Erdélybe mentek.

Alkonyodott, mikor a Nyugati pályaudvarra befutott a vonat. Annuska és a sógora elkísértek a Szt. István körút 24-be, ahol a nagynéném testvére lakott. Azt hiszem, én nem találtam volna oda, mert szédültem a várostól, a házaktól, meg a szabadságtól.

Sanyi bácsi nem volt a lakásban, mivel ők kiköltöztek Újpestre a nagynénémék lakásába, mert Sanyi az Árpád Kórházban volt orvos. Aki akkor a lakásban lakott, még soha nem látott, de mindjárt tudta, ki vagyok, így beengedett. Telefonáltunk Újpestre, táviratot küldtünk Lacházára. Másnap Sanyi bácsi bejött és ő rendezte el a nagy találkozást a mamámmal - de ezt már nem tudom leírni...